

Het Plakkaat en de klassieken

Vreemdgaan, daaraan heb ik me bezondigd door me als klassiek historicus aan een boek over het Plakkaat van Verlatinge uit 1581 te wagen. Mijn kwalificatie loopt immers af met de val van het West-Romeinse Rijk in 476. Dat een uitgeverij het nu eenmaal vroeg, is natuurlijk een zwak alibi. Mijn euvele moed werd wel beloond: voor een classicus is er veel te beleven aan het ontstaan van de Republiek en haar onafhankelijkheidsverklaring.

Natuurlijk was er wel een globale kennis van de Nederlandse Opstand aanwezig. En als ‘republikein sinds ik kon denken’ had ik wel een besef van de betekenis van het Plakkaat voor de wording van Nederland en de Republiek.¹

Hoewel op mijn aandringen een erkend deskundige het manuscript van uitglijders heeft gezuiverd, komen – zoals dat heet – fouten toch volledig voor mijn rekening.² Met angst en vreze voorzie ik recensies die de vingers op wonde plekken gaan leggen. *Eppure*, en toch, zoals Galilei zei, en toch heb ik het ook als voordeel ervaren als classicus me op glad ijs te bewegen.

Als filoloog, geschoold in tekstvergelijking, heb ik nog eens het Plakkaat en de Amerikaanse *Declaration of Independence* van 1776 naast elkaar gelegd en vastgesteld dat er slechts sprake is van twee soortgelijke documenten ontstaan in vergelijkbare historische contexten, echter zonder een spoor van ontlening. In de tweede plaats heb ik, meer dan een historicus van de Nederlandse Opstand, oog voor de verwijzingen naar de oudheid in een tijd dat de klassieke wereld nog springlevend was. Over die gebruiksgeschiedenis gaat dit artikel.

Genoegzaam bekend

In het Plakkaat zelf wordt alleen gezegd dat de voorbeelden van tirannen die aan de kant werden gezet, genoegzaam bekend zijn. De reden waarom Jan van Asseliers, griffier van de Staten-Generaal, geen enkel geval noemt, laat zich raden. Was het tijdgebrek? Tussen 22 juli toen het besluit werd genomen om Filips II van de landsheerlijkheid vervallen te verklaren, en het fatteren van zijn Plakkaattekst op de 26e, lagen maar vier dagen. In dat tijdsbestek stelde hij een document op dat in de gedrukte vorm, waarin het werd verspreid, twintig pagina's beslaat. Bovendien werd zijn ontwerp, dat als pronkstuk in de hal van het Nationaal Archief is opgesteld, nog in het net overgeschreven, zodat de Statenleden het konden lezen en vervolgens ondertekenen en hun zegel eraan bevestigen. In de druk die bij Silvius, drukker van de Staten van Holland, in Leiden verscheen, wordt op het einde die bezegeling

genoemd en gezegd dat op de ‘plijcke’, de omgevouwen hoek van het document stond geschreven: ‘Ter ordonnantie van de voornoemde Staten. Ende ghetekent J. van Asseliers.’ Deze vermeldingen ontbreken natuurlijk in de minuut van Van Asseliers, die in 1921 in een bundel stukken is ontdekt. Te vermoeden is dat er iets is misgegaan tussen Leiden en Den Haag; heeft drukker Silvius verzuimd het document terug te sturen? Het is natuurlijk betreuenswaardig dat het officiële stuk anders dan de Acten van de Gentse Pacificatie en de Unie van Utrecht teloor is gegaan. Het zou mooi passen in de Tweede Kamer, opgesteld naast de Nederlandse vlag – en de Europese, die er pijnlijk ontbreekt.³

Alle gezag komt van God

Naast de tijdsdruk kan Van Asseliers gevoelheden hebben willen vermijden. Zeker over eigentijdse voorbeelden viel te twisten. Zo was Mary Stuart door opstandige Schotten in 1567 gevangengezet – zes jaar na het Plakkaat zou Elizabeth I haar laten onthoofden. Ze verdiende ook de dood, vond Theodorus Beza al in 1574. ►

Anton van Hooff is classicus en schreef *Het Plakkaat van Verlatinge. De eerste onafhankelijkheidsverklaring* (Omniboek 2018).

¹ ‘Republikein sinds ik kon denken’ is de titel van mijn artikel in *De Vrijdenker* 49.3 (april 2018), p. 19-21.

² De deskundige is Arnout van Cruyningen.

³ Dankzij de diplomatieke ‘zege’ van Balkenende die in 2007 bedong dat de Europese hymne en de vlag niet hoefden.

Portret van Mary Stuart, Queen of Scots, later door koningin Elizabeth ter dood veroordeeld voor verraad, ca. 1561-1567. Bron: Blairs Museum.

4 Deze *Traité du droit des magistrats sur leurs subiets* is in een goede scan te lezen op tiny.cc/K7AVHP.

5 Ondertussen heb ik als goede schoolmeester voor gebruik bij mijn voordrachten die versie van regelnummers voorzien. Te verkrijgen op aanvraag via e-mail: anton.van.hooff@online.nl.

Kaart van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Gemaakt door Johannes Janssonius in 1658. Bron: Universiteit van Groningen.

Hij merkte dat op in zijn *Verhandeling over het recht van gezagsdragers over hun onderdanen*.⁴ Deze opvolger van Calvijn in Genève schreef dit traktaat naar aanleiding van de gewetensvraag, acuut geworden door de Bartholomeusnacht van 23 en 24 augustus 1572, of men zich wel tegen de overheid mocht verzetten? Zeker voor calvinisten was het woord van Paulus heilig. Die schreef in zijn *Brief aan de Romeinen*: 'Iedereen moet het gezag van de overheid erkennen, want er is geen gezag dat niet van God komt; ook het huidige gezag is door God ingesteld. Wie zich tegen dit gezag verzet, verzet zich dus tegen een instelling van God, en wie dat doet roept over zichzelf zijn veroordeling af.' Zo luidt de tekst van Rom. 13:1-2 in de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004. De weergave 'erkennen' is trouwens te zwak. In het Grieks staat 'zich onderschikken'. De Statenvertaling luidt dan ook: 'Alle ziel zij den machten, over haar gesteld, *onderworpen*; want er is geen macht dan van God, en de machten, die er zijn, die zijn van God geordineerd. Alzo dat die zich tegen de macht stelt, de ordinantie van God wederstaat; en die ze wederstaan, zullen over zichzelf een oordeel halen.' Nog tijdens de Duitse bezetting was deze tekst een argument voor leden van de

Gereformeerde Bond om niet in het verzet te gaan; ook dit verfoeilijke gezag kwam immers van God.

Het volk is God

Gelukkig bood de Bijbel, zoals alle heilige schriften, ook argumenten voor het tegengestelde standpunt. 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen,' zeiden Petrus en de andere apostelen tegen het Sanhedrin toen ze ondanks het uitdrukkelijke verbod waren doorgegaan met het prediken in de naam van Jezus (Hand. 5:29). En het Oude Testament, altijd een belangrijke autoriteit voor protestanten, gaf ampele voorbeelden van tirannen die door het volk waren afgezet. Ja, God liet tirannen weleens hun gang gaan, betoogde Beza, en christenen moesten in lijdzaamheid en met gebeden de despotie ondergaan totdat de maat vol was, namelijk als ze tot goddeloosheid werden gedwongen. Vorsten waren door God aangesteld – hier verwijst Beza naar Rom. 13:5 zonder het vervolg – om hoeders van het volk te zijn. Met deze voorwaarde opent het Plakkaat, waarvan mijn drastisch verkorte, gemoderniseerde versie voor onderwijsgebruik in *Kleio* van maart 2018 verscheen.⁵ De aanstelling door

God is dus geen vrijbrief voor absolute macht volgens het 'droit divin' van het absolutisme.⁶ Uiteindelijk is het aan het volk te bepalen of de vorst de goddelijke opdracht vervult. Zo had God op verzoek van het volk Samuel vervangen door Saul. Het Plakkaat zegt dat de Staten namens het volk spreken, een rudimentaire getuigenis van 'volkssoevereiniteit' en volksvertegenwoordiging.

De tirannie verdrijven

Voor de calvinisten uit Beza's tijd was de vraag heel acuut: mochten de hugenoten de wapens opnemen tegen de roomse fanaten die in het kielzog van de 'Bloedbruiloft' 30.000 protestanten vermoordden?

Beza antwoordt met een volmondig ja op de vraag 'of de onderdanen enig gerechtvaardigd middel, ook volgens God, hebben om zelfs door middel van de wapenen als daaraan behoefte bestaat, de volkomen notoire tirannie van een soevereine gezagsdrager te onderdrukken.'⁷ Want 'de volken zijn niet geschapen voor de gezagsdragers, maar in tegendeel de gezagsdragers voor de volken, zoals de opvoeder dat is voor de pupil en niet de pupil voor de opvoeder, en de herder voor de kudde en niet de kudde voor de herder.'⁸

Homerus al – hier spreekt de humanist in Beza – noemde een vorst 'herder der mensen'; de formule komt inderdaad niet minder dan 56 keer in Ilias en Odyssee voor. Beza's omschrijving van het vorstschap wordt, inclusief de beeldspraak van

de herder, in het Plakkaat in aangepaste vorm gebruikt: 'De onderdanen zijn namelijk door God niet geschapen omwille van de vorst (...). De vorst regeert juist omwille van zijn onderdanen, zonder wie hij geen vorst is, om hen rechtvaardig en redelijk te besturen en zo te leiden, en om hen lief te hebben, zoals een vader zijn kinderen en een herder zijn schapen, die lijf en leven op het spel zet om ze te behouden.'⁹

Deze tekst uit de considerans van het Plakkaat werd door Willem-Alexander van Oranje-Nassau, immers doctorandus geschiedenis, aangehaald bij zijn inauguratie als erfelijk staatshoofd op 30 april 2013. De erop volgende tekst citeerde hij maar niet. Daarin wordt gesteld dat een vorst die niet aan het goddelijk doel beantwoordt, een tiran is. En zo'n despoot die zijn kudde in de steek laat, mag volgens het subtiële taalgebruik van het Plakkaat worden 'verlaten'. De Franse tekst die bij Plantijn in Antwerpen verscheen, gebruikt het werkwoord 'abandonner', opgeven. Het geeft goed de toonaard van het Plakkaat aan: Filips was een hopeloos geval wie de rug moest worden toegekeerd.

Zo vergaat het tirannen

Beza was natuurlijk doorkneed in de Heilige Schrift, maar als humanist was hij ook volledig thuis in de klassieken. Hij zet zijn betoog niet alleen kracht bij door talrijke voorbeelden uit het Oude Testament met richteren en koningen van Israël die 'kwaad deden in de ogen van God' en terecht waren vervangen of uit de weg geruimd. Uit de heidense oudheid verwijst hij naar Griekse tirannen – de naamgevers van het begrip. En de Romeinen hadden koning Tarquinius Superbus met recht afgezet. Het gaat hier om een gebeurtenis uit 509 v.Chr., dus twee millennia tevoren! Ons komt zo'n verwijzing naar een ver verleden curieus voor, maar voor Beza en zijn tijdgenoten, die leefden met de klassieken, ging het om een serieus argument.

'Het Oude Testament, altijd een belangrijke autoriteit voor protestanten, gaf ampele voorbeelden van tirannen die door het volk waren afgezet'

Datzelfde geldt voor de bekende moord op Caesar. Volgens Beza was hij 'met goed recht' (à bon droit; *Traité*, p. 35) gedood. Terwijl Calvin het nog had gehouden bij de plicht tot ongehoorzaamheid als vorsten tot goddeloosheid dwongen, was voor calvinistische *monarchomachi* (monarchenbevechters) zoals ze later heetten, tirannendoding dus geoorloofd.¹⁰ De burgerplicht tot *tyrannoktonia* was vastgelegd door Athene dat Harmodios en Aristogeiton verheerlijkte als wegbereiders van de democratie. Zij hadden immers ►

⁶ Filips lijkt de eerste die zich als 'absoluut vorst' betitelde; in de ban tegen Willem van Oranje beroept hij zich erop 'prince absoluut' van deze landen te zijn.

⁷ 'La question donc est de savoir, si les suibets ont quelque iuste moien, & selon Dieu de reprimer, mesmes par la voie des armes, si besoin est, la tyrannie toute notoire d'un souveraine magistrat' (*Traité*, p. 9).

⁸ 'Les peuples ne sont pas creéz pour les magistrats: mais au contraire les magistrats pour les peuples; comme le tuteur est pour le pupille, & non le pupille pour le tuteur, et le berger pour le troupeau, & non le troupeau pour le berger' (*Traité*, p. 9/10).

⁹ Van 'peuples' wordt volk gemaakt en van 'tuteur' vader. Bovendien wordt nog het voorbehoud gemaakt dat 'zeker in overleg met de Staten' verzet geoorloofd is.

¹⁰ Het Bijbelse voorbeeld is Daniël die tegen een 'wet van Meden en Perzen' tot zijn God bad en in de leeuwenkuil werd geworpen (boek Daniël 6:2-29).

11 Anton van der Lem, 'Van de prins geen kwaad', in: Tom Verschaffel (red.), *Koningsmoorden*, Universitaire Pers, Leuven 2000, p. 159-172.

12 *Manifest van de ware vrijheid. De Deductie van Johan de Witt*, hertaald door Serge ter Braake, Sonsbeek Publishers 2009 (te verkrijgen via de vereniging 'Vrienden van De Witt'). Het moet me wel van het hart dat Ter Braake op veel plaatsen parafraseert in plaats van moderniseert. Gelukkig staat het facsimile van de oorspronkelijk gedrukte tekst naast de hertaling zodat vergelijking direct mogelijk is.

in 514 Hipparchos, broer van de feitelijke tiran Hippias vermoord, een daad die zij met de dood hadden moeten bekopen. Toen enkele jaren later de volksmacht doorbrak – door de hervormingen van Kleisthenes in 508 – kreeg hun cultus vorm: op de agora werd een standbeeld van het paar geplaatst en in drinkliederen werden ze bezongen.

Van de prins wel kwaad

Een moordaanslag op Filips II in het verre Spanje was natuurlijk moeilijk te regelen, maar er werden wel plannen gesmeed om Alva of zijn handlangers uit de weg te ruimen. De prins wist wel degelijk van dat kwaad. In het kamp dat Willem in 1568 in Wittem had opgeslagen schreef een onbekende aan een onbekende dat hij uit naam van de prins zijn fiat gaf aan pogingen om het land van tirannen te verlossen, zoals door het (laten) vermoorden van Alva. De prins zou de daad met geld en roem belonen. Hij zou er dankbaar voor zijn op de hoogte te worden gehouden.

'Het is een geval van historische ironie dat onder calvinisten, die eertijds voorstanders van de republiek waren, tegenwoordig nog het meeste geloof in "God, Nederland en Oranje" voorkomt'

Ook tegen Don Juan en de zoon van Berlaymont, de man die de geuzen hun naam gaf, werden complotten gesmeed. Met een van de aspirant-aanslagplegers, een onguur type, had Willem een gesprek in Dordrecht – bij het spreken gehinderd door het touwtje van zijn maliënkolder in de mond, een detail dat het verslag van de ontmoeting geloofwaardig maakt.¹¹

Republiek sinds de Bataven

Het is bekend dat de zeven opstandige gewesten slechts bij toeval een republiek werden. Het Plakkaat gaat ervan uit dat zeker in een aantal provincies Frans van Anjou landsheer zou worden, in het gareel gehouden door een Landraad. Toen hij na de Franse Furie van 1583 met de zuiderzon vertrok en het ook met Elisabeths 'man' Leicester niets werd, besloten de Staten-Generaal op 12 april 1588 het maar zonder soeverein te doen; de Raad van State werd tot hoogste bestuursorgaan verklaard.

Beza, zelf residerend in de republiek Genève, prijst het staatsbestel van Venetië met zijn jaarlijks wisselende Doge en dat van Rome, dat na Tarquinius ieder jaar een nieuw consulpaar had. Het is een geval van historische ironie dat onder calvinisten, die eertijds voorstanders van de republiek waren, tegenwoordig nog het meeste geloof in 'God, Nederland en Oranje' voorkomt. Pas gaandeweg ontwikkelde zich in de Geünieerde Nederlanden iets van een republikeinse ideo-

logie. Het staatsverband zelf noemde zich niet de Republiek, dat deed het buitenland. Pas de Bataafsche Republiek met haar prachtige grondwet noemde zich zo. Het begrip Bataafse republiek bestond echter al. Hugo de Groot sprak ervan in zijn *Tractaet vande oudtheyt vande Batavische nu Hollandsche republieque*. Daarin betoogde hij dat ons land eigenlijk al in de tijd van de Bataven een vrijstaat vormde en dat sindsdien volk en vorst in goed overleg hadden samengewerkt. Zich aan een vorst onderwerpen was iets voor de zuiderlingen (Walen), had Civilis al gezegd. Filips II ging echter tegen de vaderlandse ingeboren vrijheidszin in en 'so hebben ten laetsten de Generale Staten op den ses-entwintighsten Julij des Jaers 1581 verklaert, dat Koningh Philips ter oorsaecke van het verbreken van de Wetten van de regeeringhe, nae rechten ende metter daet van sijn Vorstendom was vervallen'.

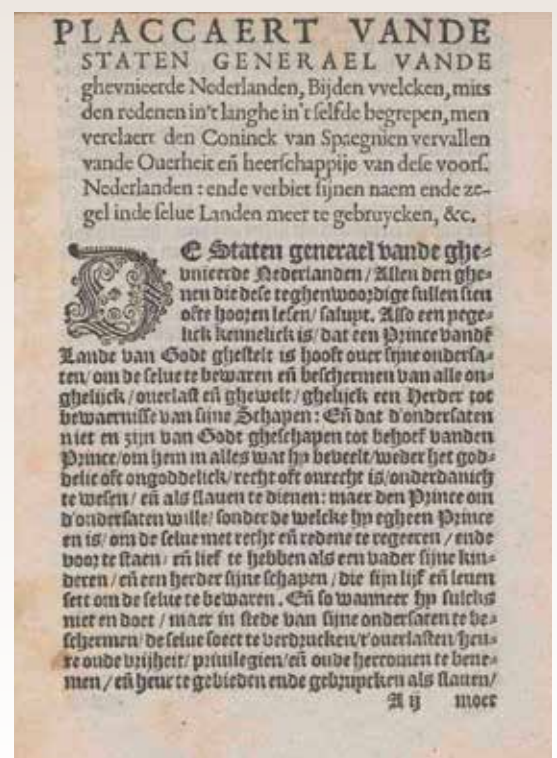
De Groots historische verhandeling was natuurlijk bedoeld als steun voor Van Oldenbarnevelt in zijn conflict met Maurits.

De ware vrijheid

Ook Johan de Witt ontwikkelde zijn republicanisme in de bestrijding van de Oranjes. Hij deed dat in zijn *Deductie*. Dit betoog is de tekst van de rede van maar liefst vijf uur die hij op 6 augustus 1654 in de Staten voorlas. De gedrukte editie van het document, waarvan het autogram bewaard werd, is beschikbaar in een uitgave van de vereniging 'Vrienden van De Witt'.¹²

De Witt moest zich verdedigen voor de geheime toevoeging aan het Verdrag van Westminster (1654) waarmee de Eerste Engelse oorlog (1652-1654) werd beëindigd. Die annex was de Acte van Seclusie waarin de Staten van Holland aan Cromwell, Lord Protector van de *Commonwealth* (republiek) van Engeland, Schotland en Ierland, beloofden nakomelingen van de onlangs

Gedrukte versie van het Plakkaat van Verlatinge uit 1581. Gepubliceerd door Silvius. Bron: Universiteit Utrecht.

Intocht van Frans van Anjou in Antwerpen. Anjou kwam in aanmerking om de Republiek te leiden als vorst na het afzetten van Filips II. Schilderij gesigneerd met de letters MHVH, ca. 1582-1600. Bron: Rijksmuseum.

overleden Willem II, getrouwd met een Engelse koningsdochter, uit te sluiten van het stadhouderschap en alles te doen om te voorkomen dat zo iemand kapitein- of admiraal-generaal van de Verenigde Nederlanden werd. Met een mathematisch opgezette bewijsvoering toont De Witt aan dat de Staten van Holland volledig in hun recht stonden. Ze hadden ook 'eigenmachtig' al op 19 april 1581 Filips vervallen verklaard van de landsheerlijkheid.

Na nog enkele historische voorbeelden van gewestelijke soevereiniteit komt De Witt tot een principieel betoog voor het republikeinse bestel. Hoe kon de hoogste waardigheid aan iemand zijn aangeboren? Andere huidige republieken bewezen dat erfopvolging taboe was. En dan komt de oudheid weer opdagen.

Mozes werd niet door zijn zoon maar door de gekozen Jozua opgevolgd. Daarna was de leiding driehonderd jaar lang in handen van opeenvolgende richteren, die niet door zoons werden opgevolgd, met uitzondering van Abimelech, die dan ook zijn 69 broers liet wurgen.

Republieken uit recente tijd die permanente commando's verstrekten, waren ten onder gegaan, zoals Florence door de De' Medici. Republieken uit de oudheid hadden al dit lot ondergaan. Een hele reeks Griekse tirannen had hun staten tot slavernij gebracht. De Witt noemt er maar liefst achttien. Pisistratus, Cypselus en Polycrates moeten ieder die een tentamen oude geschiedenis heeft afgelegd, wel bekend voorkomen. Maar Panaetius en Ictetus van Leontium, Archelaüs

van Candia en Nicocles van Sicyon had ook ik niet paraat. De Hoog-Mogende Heren van de Staten-Generaal wel? Of lieten ze zich door De Witt epateren? Vertrouwer moet hun van de Latijnsche School Caesar zijn geweest. Ze wisten uit *De bello Gallico* dat hij tien jaar achtereen het commando voerde over de Romeinse troepen in Frankrijk. 'Daardoor de gemoederen van de Militie tot zich getrokken hebbende eyndelijk de selve Wapenen tegens zijn eygen Vaderlant heeft gekeert.' Zo'n lang commando was dus fataal voor de ware vrijheid. Zulk uitbuiten van de oudheid doet dit klassieke hart goed.

'Ontegenzeggelijk hadden de Oranjes het land belangrijke diensten bewezen, maar ze waren er ook rijkelijk voor beloond; De Witt komt tot een som van tweehonderd ton goud'

Het republikeinse gemoed wordt dan weer gestreeld door De Witts uitval tegen de Oranjes. Ontegenzeggelijk hadden ze het land belangrijke diensten bewezen, maar ze waren er ook rijkelijk voor beloond; De Witt komt tot een som van tweehonderd ton goud. 'Bovendien hebben de Oranjevorsten, hun hele familie en aangetrouwden vrijdom van 's lands belastingen en bijzondere heffingen genoten, wat op een "excessive fortune" zou komen te staan.' Het debat over de belastingvoordelen van de Oranjes is dus bepaald niet iets van onze tijd. ■